

205235

BIBLIOTECA POPORALĂ
A ASOCIAȚIUNII

Anul XI.

Nr. 97.

II.

ARDEALUL ȘI ARDELENII

DE

VICTOR LAZĂR.

FEBRUARIE — SIBIIU 1921.

Prețul 3 Lei.

„Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român“.

— Intemeiată la 1861. —

PREȘEDINTE DE ONOARE:

M. Sa Regele FERDINAND I.

Președinte activ:

Andrei Bârseanu,
senator, membru al
„Academiei Române“.

Vicepreședinte activ:

Dr. Vasile Suci,
mitropolit de Alba-
Iulia și Făgăraș.

Comitetul central al «Asociațiunii» numără 30 de fruntași din toate păturile societății românești.

 E de datoria fiecărui bun Român să sprijinească „Asociațiunea“ abonând publicațiile ei și înscriindu-se de membru.

Taxele de membri sunt următoarele:

Membru fondator al Casei Naționale, odată pentru totdeauna	Lei 1000.—
Membru fondator al «Asociațiunei», odată pentru totdeauna	„ 400.—
Membru pe viață al «Asociațiunei», odată pentru totdeauna	„ 200.—
Membru activ al «Asociațiunei», anual	„ 10.—
Membru ajut. al «Asociațiunei», anual	„ 2.—

BIBLIOTECA POPORALĂ A „ASOCIAȚIUNII“.

←• PUBLICAȚIUNE PERIODICĂ LUNARĂ. •→

Anul XI. — Nr. 97.

II.

ARDEALUL ȘI ARDELENII

BCU Cluj / Central University Library Cluj
DE

VICTOR LAZĂR.

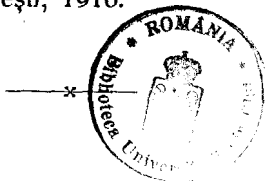

FEBRUARIE — SIBIU.
„EDITURA ASOCIAȚIUNII“
1921.

205235

De acelaș autor:

1. *Ioan Buteanu* (în «Dar de Paști»). Schiță biografică. Sibiiu, 1902.
2. *Românul american*. Sibiiu, 1903. (Ed. II. 1904).
3. *Icoane din istoria Grecilor vechi*. Sibiiu, 1904.
4. *Die Südrumänen der Türkei und der angrenzenden Länder*. (Lucrare tipărită de Ministerul de externe). Bukarest, 1910.
5. *Creșterea în familie. Carte scrisă pentru mamele române*. (Lucrare premiată de Academia Română). București, 1914.
6. *Baronul David Urs de Mărgineni*. Schiță biografică. București, 1916.

Tiparul tipografiei arhidiecezane în Sibiiu.

III.

Locuința.

Și în Transilvania e mare deosebire între locuințele de acum 50—60 de ani și între cele de acum, nu numai la Români, ci și la celelalte popoare conlocuitoare. Pe vremea aceea, casele cele mai multe, la munte ca și la câmpie, erau construite mai ales din bârne. Numai în sate așezate pe coaste de deal se găseau case cu două rânduri, din cari cel de jos avea o cămară și pivniță construite din peatră, cel de sus era de bârne și servea de locuință. Case de acestea mai sunt de altminteri și acum și fac o impresie frumoasă.

Mai de mult ferestrele erau mici, fixe, casa la cei mai săracuți avea o singură cameră. În partea de sud și de nord-est a Transilvaniei rar se mai găsesc astfel de case, afară de unele ținuturi din județul Hunedoarei, aici-colea prin celelalte ținuturi muntoase,

apoi în unele locuri pe Câmpie, unde lumea e mai săracă. Pretutindeni se vede, de câteva decenii încoace, o tendință tot mai pronunțată de a-și face case mai mari, de cărămidă, cu mai multe încăperi și luminoase. E și pornirea de imitație, dar mai mult o ridicare a nivelului cultural. De când cu dusul la America, fața multor sate s'au schimbat cu totul, căci Românii, cari se întorceau de acolo cu bani, își plăteau mai întâiu datoriile, apoi cei cu casă de lemn își făceau una nouă mai mare, de cărămidă. Ceice aveau casa de mai înainte după gustul lor, își făceau șura de cărămidă și-și împrejmuiau curtea cu zid.

Ca material de construcție se întrebuințează tot mai mult cărămida, chiar și la edificiile economice. Ce privește acoperișul, care e înalt, el eră, și mai e în parte la casele vechi, și de paie (snopi), la munte de șindrila. De mult însă consiliile comunale au adus pe alocuri hotărâri, prin cari se oprește acoperirea caselor cu paie, pe alocuri e oprită și cu șindrila, impu-

nându-se ca material pentru acoperit țigla.

Stilul nu e uniform. În satele, unde Sașii locuiesc împreună cu Românii, aceștia au adoptat stilul caselor săsești, care e adus din Germania.

Ce privește împărțirea, aproape la toate casele din timpul de față găsim două odăi, una de locuit (sofragerie și dormitor), a doua numită „casa mare“, unde se păstrează, pe un pat mare, fala gospodăriei, frumoasele țăsături. Intre cele două odăi e tinda, cu cuptorul de pâne și vatra dinaintea lui, de-asupra cârligul pentru atâr-narea ciao-nului de mămăligă. În casele moderne țărănești, cuptorul de pâne e lângă casă, iar în odaia de locuit e mașina de gătit. În cazul acesta, vara gătesc în curte, unde e cuptorul de pâne.

În fața casei e un pridvor, tot de piatră, când casa e de cărămidă, dar el nu se întinde totdeauna de-alungul casei întregi, ci numai de o parte și de cealaltă a ușei dela tindă. Fiind bine ridicat de-asupra nivoului curții, la mijloc sunt câteva trepte. Într'o

parte a acestui pridvor e de multeori un pat, unde doarme vara bărbatul sau mai adeseori unul din băieții cei mari.

Pe Țara Oltului, casele mai au o a treia încăpere, în dosul uneia din celelalte două. E *celarul*, în care se păstrează partea aceea din proviziuni, cărora nu le priește aierul din pivniță, pe care o și înlocuește uneori.

Podeala e în toate casele mai bune de scânduri.

Casele — e vorba totdeauna de cele țărănești — sunt bine *mobilate*. În odaia de locuit e de către perețele, care se termină spre sobă, un pat mai mare și unul mai mic, numit păcel. Paturile au saltele de paie, uneori și de lână, perini umplute cu fân sau cu lână sau pene, ciarșafuri de pânză sau o pătură mai subțire de lână peste saltea, iar pentru acoperit straie sau țoale de lână.

În odaie, cam spre colțul din față, e masa înaltă având în dosul și dreapta ei, din pat până în colț și de aici până spre ușă o laviță lungă cu răzimate, vopsită frumos, care servește

și ca dulap, — scaune de acelaș fel, după ușă armarul sau blidarul. De ușă e atârnat lingurarul. Pe perețele din fundul casei și pe cel din fața casei sunt icoane de cele sfinte. Pe sub tavan, de-alungul pereților, sunt cuierele, de cari atârnă urcioare de pământ, în cuiere farfurii, toate servind drept podoabă și întrebuintându-se numai la pomeni sau la nunți. În dosul urcioarelor, atârnate tot de cuier, sunt culmile, o pânză lungă cât cuierul și țesută cu chindisituri.

Odaia „cea mare” e cam la fel mobilată.

În fiecare gospodărie sunt multe vase de bucatărie (de pământ, tinichea și tuciu), apoi vase de lemn (ciubere, donițe, albi).

Pe colțul de către stradă al acoperișului, e o cruce.

Curțile sunt închise bine cu gard de nuiele, mai adeseori cu uluci de scânduri, de multeori cu zid. Grădina e închisă cu uluci de scânduri sau cu gard de nuiele. Deoarece împrejurul curții se află și clădiri economice, unele curți se aseamănă cu mici cetăți.

Pe când curtea țăranului din România veche, mai ales a celui de pe multe moșii ale marilor proprietari, e foarte adeseori aproape pustie, așa că pare atinsă de blestemul cântecului popular ardelenesc: „De ți-ar crește iarbă 'n curte“ sau „De ți-ar paște boii 'n curte“, curtea țăranului din Transilvania are aspectul unei mici curți boerești, fără ca clădirile economice să aibă aspectul de neîngrijire ca la unii proprietari mari.

O clădire economică necunoscută în România veche e *șura*, care are de o parte și de cealaltă câte un grajd spațios, la mijloc aria, unde se împlătește grâul, secara ș. a., de-asupra grajdurilor podul foarte spațios, unde se păstrează o parte din nutrețul vitelor și snopii de grâu, secară, ovăz, cari se împlătesc de regulă în timpul ernei, când țăranul nu are de lucru pe câmp. Șura e de bârne sau de cărămidă.

Din curtea gospodarului cu bună rânduială nu lipsește nici șopronul, sub care se ține carul, plugul, se taie lemne. E un acoperiș așezat pe patru

stâlpi solizi de lemn, uneori de zid. Cotețul de porci, uneori un al doilea șopron sau grajd închid curtea de toate părțile.

În dosul șurei e țarcul, într'un colț cu grămada de gunoiu (bălegar), dacă aceasta nu e în curte, apoi clăi mari de fân, paie, cari nu au încăput în podul șurii.

În multe părți din Transilvania, la Români ca și la Săcui, se dă formei porții o îngrijire mai mare având stâlpii sculptați.

La Sași casele sunt toate de zid, precum sunt și cele mai multe ale Românilor din satele românești-săsești. Mulți țărani sași pun pe părțile de către stradă al casei o inscripție, un vers sau o sentință de cuprins filosofic-practic sau religios, apoi numele.

Românii pun semnul crucii, numele proprietarului sau inițialele numelui și anul clădirii.

În sudul Transilvaniei, multe sate românești-săsești, dar și curat românești au stradele principale pavate.

IV.

Îmbrăcămintea.

Îmbrăcămintea Românilor din Ardeal e, cu toate variațiunile ei, cari se constată în unele amănunte chiar dela sat la sat, aceeace numim românească prevalând adecă culoarea albă, portul cămășii în afară de pantaloni, opincile.

Înainte de 1848, Românilor le eră oprit prin legi votate în faimoasele diete (camere) ale Ardealului să se îmbrace în haine „vinete“, adecă de culoare ca ale orășenilor. Aceasta opreliște, pe lângă gustul artistic așa de desvoltat la poporul nostru, a contribuit de sigur și ea mult la înfrumșetarea albului port românesc.

Moda e doamnă și la țărani, mai ales la țărancele din Ardeal, dar se înțelege că nu în măsură ca să ruineze pe bărbat sau să-și ia dela gură, ca să apară mai mult decât e, sau ca să atingă ridicolul, ca în unele ținu-

turi din România veche, unde în casă dorm pe scânduri fără saltea pe ele, dar Dumineca vezi țărancele eșind înțotonate ca și „cocoanele“ dela oraș.

Întâia poruncă a modei e, ca nimeni să nu se abată dela portul stabilit în sat. Și dacă totuș în curs de zeci de ani se ivește câte o modificare, aceasta se datorește preotesei, învățătoarei și altor câtorva femei din protipendada satului, cari voiau să se distingă încâtva de celelalte femei. Unele din acestea le imitau și le imitează. Schimbările acestea privesc numai unele părți mai dinafară ale îmbrăcăminteii, ca de pildă năframa pe cap în loc de obișnuita vâlitură albă, șorțuri de stofă mai fină, fustă în loc de șorțuri, ghete în loc de opinci, ciorapi împlețiți în loc de călțuni de pănură, haină de postav în locul cojocului. Uneori soțiile fruntașilor intelectuali ai satului adoptau o parte de îmbrăcăminte dintr'un sat vecin, care erà socotit superior în privința frumuseții portului. Astăzi foarte multe din preotesele, soțiile învățătorilor și

ale notarilor, precum și ale unora dintre ceilalți frunțași sunt îmbrăcate „nemțește“, mai ales că multe din cele tinere și-au făcut studiile la oraș. Și în privința chindisiturilor, cari diferă dela sat la sat, se produc uneori mici inovațiuni și e interesant a urmări, cum în curs de decenii o mică mostră de chindisitură își face drumul dintr'un județ în altul.

Un alt articol din legea modei e curățenia hainelor și lipsa de spărturi în ele. Nici cel mai sărac țăran nu umblă murdar și rupt, cei cu stare cât de cât de bună nu umblă nici peteciți, — o mare deosebire față de țărani din șesul României, la cari curg zdrențele de pe ei și când vin la oraș. Chiar și Țigani ferari, cari sunt aristocrații neamului lor la sate, sunt curăți, mai ales partea femească. Și dacă totuș vedem uneori țărani murdari, să fim siguri, că vin dela muncă, unde au trebuit să se murdărească și nu au avut încă timp să se primească.

Cămașa la bărbați, iia la femei

Fată română din Săliște (Sibiu).

sunt făcute din pânză de cânepă sau de cânepă cu bumbac sau de bumbac numai. În unele ținuturi, pentru zilele de lucru, cămașa și iia sunt de cânepă, pentru cele de sărbătoare de bumbac. Gulerele la cămăși și la ii sunt chin-disite, pe alocuri și marginea de jos a cămășilor bărbătești. Chindisiturile sunt peste tot de un colorit mai discret, mostrele mai gingașe ca în România veche. Iia e lungă până aproape de glesne, la muncă se leagă mai sus. La fetele mici e mai scurtă decât șortul, la femei e de regulă întrecută în lungime de șorturi sau de rochie. Cămașa bărbătească se poartă pretutindeni afară de pantaloni și e de lungime diferită, dar nu ajunge nicicând lungimea cămășilor dela țărani din șesul Dunării. Moșii din Munții-Apușeni au început de vre-o 60—70 ani încoace să-și vâre cămașa tot mai scurtă în pantaloni. Aceasta o fac, de altminteri, la lucru și alții, ca să nu fie incomodați de poalele libere. Toți bărbații poartă sub pantaloni din afară și pantaloni de pânză. Cu 50—60 de

ani în urmă, în multe părți băeții nu purtau nici un fel de pantaloni până nu ajungeau la o vârstă anumită (pe alocuri până la 15 ani). Imbrăcarea întâiei părechi de pantaloni erà un eveniment pentru ei.

Peste cămașe se îmbracă iarna totdeauna, apoi și primăvara și toamna, pieptarul făcut din piele de oaie și acoperit cu diferite chindisituri. Copiii și bătrânii poartă și pieptare fără chindisituri. În unele comune, femeile poartă și pieptare de pănură neagră sau de catifea, cu dantele tot negre și cu nasturi. E o inovație în mahalalele românești ale orașelor și în unele sate din apropierea acestora. Pieptarele se încheie la subțiori și deasupra unui umăr — acestea sunt cele vechi românești — sau sunt desfăcute la mijloc ca o vestă. Mijlocul e încins la bărbați cu șerparul, care diferă în privința lățimii. Pe alocuri e așa de lat, încât ajunge de acopere stomacul și o parte a pieptului, cari apar îmbrăcate ca într'ò zea. Femeile se încing cu brâne, preferindu-se din

bătrâni tricolorul nostru.¹ Fiindcă prin purtarea lui se expuneau la veşnice şicanări şi insulte din partea organelor administrative maghiare, celor trei colori naţionale se mai adăose o a patra.

Pantalonii, numiţi cioareci (cei de pânză ismene) nu sunt nici largi, dar nici prea strâmţi. La tineri se observă uneori tendinţa de a-i aveà mai strâmţi. Cioarecii sunt de pânură albă de lână.

Pentru iarnă, haina de dinafară e cojocul, începând dela cel mare păcurăresc cu miţele în afară până la bituşca elegantă, un cojocel scurt, care abià trece peste şolduri. La munte, cojocul se aseamănă în croiu cu al ţăranilor din Muscel, la câmp e cu clinuri la mijlocul corpului, aşà că e mai pe talie, cum e cel săsesc. Când nu e frig sau pe vreme ploioasă se îmbracă cu ţundra, zeghea de pânură, croită ca şi cojocul. Aceleaşi haine poartă pe deasupra şi femeile. In de-

¹ Colorile naţionale ale Românilor din Ardeal sunt cele din armele Transilvaniei. Saşii au roşu-albastru (ca vechea Moldovă), Ungurii roşu-alb-verde.

Nevastă română din Porumbacul-de-jos.

ceniile din urmă s'au răspândit mult, la bărbați și la femei, haina scurtă de postav cu nasturi și de croiu mai orășenesc.

Femeile au, în ținuturile muntoase și în o mare parte a Ardealului dintre munți, peste poalele iiei câte un șorț înainte și înapoi. Cel din urmă e numit cătrintă și de regulă e mai împodobit și de culoare mai viie ca cel dinainte. Variația e mare în privința combinației colorilor, dar chiar și a formei. Pe alocuri femeile bătrâne poartă șorturi cu foarte puțină ornamentație pentru a se deosebi de cele tinere.

Pe cap se poartă, după anotimp, pălărie sau căciulă. Pălăriile cu bordură mai lată sau mai îngustă sunt totdeauna de pâslă tare, nici când moale, cum sunt cele orășenești purtate de o foarte mare parte a țăranilor din România veche. Sunt și ținuturi, unde bărbații poartă vara pălării de paie, de-asemeni și femeile, acestea însă peste năframă. La femei, învelitura capului diferă mult dela

Familie de țărani din Tilișca (Sibiu).

un ținut la altul. Cea originală românească e de pânză albă, căreia i-se dau diferite forme, uneori foarte originale. Tot mai mult se răspândește însă năframa orășenească. În o parte a Mărginimii vedem fetele și, în unele sate, și femeile măritate, cu pălării bărbătești.

Încălțăminte națională e opinca, mult s'au răspândit însă și cismele și bocancii, mai puțin ghetetele orășenești. În depozitele regimentelor românești din armata fostă împărătească eră totdeauna și un număr mare de opinci pentru recruții români dela munte, cari numai cu greu se puteau obișnui la marșul cu bocanci sau cisme. Opincile le întrebuintau uneori și soldați sași, chiar intelectuali, dacă li-se făcea vre-o rană la picior. Pentru învelitul piciorului sunt obiele de pânză sau de pănură, călțuni croiți din pănură și ciorapi împlețiți.

În multe părți, portul original românesc s'a corcit, influențat de portul vecinilor străini, Sași sau Unguri. La cămașa românească, mânecile largi și

la gură s'au îngustat asămânându-se cu niște manjete. Frumoasele poale albe ale iiei dispar sub rochia împrumutată dela Sași sau Unguri. Dar și acestor imitațiuni Românca le imprimă gustul ei deosebit, așa că ori-când o poți distinge de străinele, dela cari s'a împrumutat. Se'nțelege, că și străinii au împrumutat dela Români.

Caracteristic e, că și țărani, cari după legile dinainte de 1848 se bucurau de privilegii, au căutat să se deosebească prin port de cei neprivilegiați. Așa de pildă nemeșii (nobilii) țărani din Țara Hațegului purtau și poartă tot opinci, dar se înfășoară cu nojițele până aproape sub genunchi, nu numai până la glesne ca fostii iobagi; obielele din opinci sunt roșii, cămașa e mai scurtă și cu guler nemțesc. Tot așa boerii din Țara-Oltului, cari au cămași cu guler nemțesc (mai lat și ridicat în sus), fără chindisituri în colori, mânecile dela cămașe jos înguste ca o manjetă și încheiate cu nasturi.

Pânza și pânura le țese aproape

pretutindeni țărâna română, așa că furca și răsboiul sunt și acum unelte obișnuite în casa Românului. Restrîngerea culturii cînepei și inului se datorește nu atît lenevirii, cît mai ales faptului, că suprafața terenurilor de cultură a devenit, față de înmulțirea populației, tot mai mică.

La țărâni sași se disting două porturi. Cel mai vechiu e caracterizat prin pantaloni de pănură albă ca la Români, dar cu găetane pe de margini, cămașe albă nevârîtă în pantaloni — evident, un împrumut dela Români. Și ei au peptare, cojoace, pălării, căciuli, șerpăre, toate diferind în formă mai mult sau mai puțin de ale Românilor. Femeile poartă toate fuste, pe cap năfrâmi, vara pălării de paie. Și ele torc și țes, țesutul îl lasă însă mai bucuros în sarcina Româncilor. Amîndouă sexele se încălță cu cisme.

Coloniștii socotiți tot sași, veniți însă în secolul al 18-lea din Austria și numiți Landleri, au pantaloni și o haină scurtă de postav albastru închis.

Familie de țărani sași din jurul Bistriței.

Cămașa e scurtă, așa că abiă se zărește o fâșie îngustă albă sub haină.

Portul *săcuesc* e puțin pitoresc. Pantalonii de culoare cenușie și mai înguști ca cei românești sunt vâriți în cisme sau legați deasupra bocancilor, — haina e tot de culoare mohorâtă. Pe cap poartă pălării și căciuli, forma cărora diferă de cea românească. Femeile sunt îmbrăcate orășenește, numai cât rochia e scurtă. Bărbații se încalță cu cisme sau bocanci, poartă însă și opinci, femeile numai cu cisme sau ghete. Portul românesc al Ciangăilor de lângă Brașov a dispărut fiind înlocuit cu cel săcuesc. — Peste tot, Ungurii din Ardeal nu au portul socotit curat unguresc, cu pantaloni largi ca o fustă, cu o pălărie mică sau apoi cu pantaloni foarte înguști, cisme cu pinteni, cum se găsește în Pusta Ungariei.

Țigani stabili sunt îmbrăcați cei mai mulți românește, cei cortorari, unii săsește — au adecă pantaloni de culoare albastră închisă și cisme, — alții ungurește.

V.

Nutremântul.

Și modul, cum se hrănește un popor, ne face cu puțință constatarea gradului de cultură, la care a ajuns. Măsurarea aceasta nu se face însă după numărul de alimente exotice importate de peste țări și mări, ci după măsura mai mare sau mai mică de producere proprie a cât mai deosebite și mai nutritoare alimente, apoi și după felul variat și îngrijit, în care se gătesc aceste alimente, și după modul cuviincios, cu care se consumă.

Judecând din aceste puncte de vedere, nutrirea țăranilor din Ardeal e cu mult superioară celei a țăranilor din România veche, partea dela șes, ceeace se vede nu numai din puterea mai mare de muncă a acelora, dar și din întinderea mai redusă a epidemiilor în satele ardeleni.

Premiit dela început, că țăranii sași și maghiari se hrănesc, în genere,

mai substanțial decât Românii. Cauza zace pe deoparte în firea de German a Sasului, căci e știut, că Germanii sunt foarte mîncăcioși, tot cam așa și Ungurii, dar și în frugalitatea înăscută a Romînului, la care va fi contribuit și postul impus de biserica orientală.

Ce privește în special Romînul, temelia hranei lui e mămăliga și pânea. Pânea nu poate lipsi și pentru că multe mîncări nici nu se mîncă cu mămăligă, ci numai cu pâne, mai ales în post.

Pânea se face numai din aluat dospit, rar câte o turtă din aluat nedospit. În cea mai mare parte a țării e din făină de grâu, la munte și prin ținuturi cu pământ mai sărac, ca pe Țara Oltului, din făină de secară. Aluatului din făină de secară i se adaogă pe alocuri și mălaiu (făină de porumb) opărit, care face pânea mai dulce. Tot din aluat dospit se fac plăcinte (scoverzi) în unt sau untură, la sărbători se fac din făină mai albă cozonaci cu ouă și unt, — unde se

mânâncă pâne de secară, și colaci de grâu. Din aluat de pâne se fac lipiuri cu varză acră sau cu ceapă și cu ulei, apoi cu prune și mere, toate acestea de post, precum și lipiuri cu brânză. De altminteri de câte ori se face pâne, se mai face și ceva deosebit, mai ales unde sunt și copii. Pânile se fac mari și se țin câte o săptămână sau și mai mult, fără să-și peardă din gust și fără să se învârtoșeze prea tare. Pânea aceasta e și cu mult mai sațioasă.

După cum am amintit la alt loc, fiecare țaran cultivă un petec de loc cu varză (numită și curechiu), apoi altul cu cartofi, în grădina de lângă casă pun ceapă, usturoiu (aiu), morcovi, unii și gulii (călărabe) și un fel de sfeclă albă sau gălbuie (napi), care se mânâncă crudă, dar și feartă cu fasole ca mâncare de post. Sunt ținuturi, unde unele zarzavaturi se cultivă în cantități mari, așa că formează un articol de comerț.

Carne se mânâncă de porc, de oaie și de găină, mai rar de vacă.

Se mânâncă multă slănină afumată. Pește se consumă mai puțin ca în România veche și numai în post, de cel sărat, adus dela Galați.

Brânza de burduf e un aliment obișnuit nu numai în regiunea munților. Brânza pregătită în felul celei de Brăila e necunoscută în Ardeal. Lapte, dulce și acru (bătut), se consumă mult la sate, căci și oamenii săraci au vacă cu lapte.

Grăsimile obișnuite sunt, de dulce, untura de porc și untul, — de post, uleiul de semințe de in, de dovleac porcesc (bostan), de jir și de nuci. Untdelemnul (franțuzesc) e cunoscut numai la orașe, dar nici orășenii nu consumă mult.

Din legume se fac diferite mâncări, atât de dulce, cât și de post. Mai totdeauna se face „fertură“ (ciorbă, supă, zeamă), care e socotită indispensabilă în fiecare zi, dacă nu se mânâncă lapte cu mămăligă în locul ei sau, în zile de post, zeamă de varză cu varză tăiată mărunt și cu ulei, lângă ea cartofi ferți sau copti, dacă

nu e fasole. In post se mânâncă și chisăliță de prune sau alte poame uscate. Fertura se gătește în dulce totdeauna cu carne de porc sau de oaie sau cel puțin cu câteva bucăți de slănină. In ea se pun cartofi, păstăi, morcovi, arpăcaș, tăieței sau orez. Cea de cartofi, morcovi, arpăcaș, tăieței sau orez se mânâncă totdeauna numai cu pâne. De regulă se face la fertură și un rântaș, adică puțină făină prăjită în untură sau uleiu, în cazul din urmă e fără carne, de post. Mâncărurile de zarzavat cu carne și prea puțină zeamă sunt necunoscute în Ardeal ca și toate mâncările cu nume turcesc sau grecesc.

Varză se consumă multă, gătindu-se și de post cu uleiu, și de dulce cu carne afumată și cu slănină, sau cu alt fel de carne. Mai zemoasă o gătesc Sașii, cari îi fac și rântaș, pe când Românii o ferb mult și cu foarte puțină zeamă.

Carnea se mânâncă, după cum am văzut, mai mult feartă, ca ciorbă, ceea ce dovedește și spirit de economie. Numai friptă în bucăți mari se mâ-

nâncă rar, căci se preferă tocana, lângă care au murături.

Carnea de porc se păstrează în stare afumată până vara, cea de oaie ca păstramă, în satele unde au oi și ca *sloiu*. Aceasta e carne de oaie tânără, tăiată bucăți, sărată puțin și amestecată cu câteva cepe tăiate mărunț, apoi feartă câteva ore în seul ei până se desgărdinează de pe oase. Prepararea se face după ce a dat frigul. În starea aceasta se păstrează bine iarna.

Lucrătorii de câmp capătă totdeauna hrană bună și abondentă, fie că lucrează la proprietari mai mari, fie la țărani. Pentru celce angajează lucrători e chestie de onoare să nu-i iasă nume rău în privința aceasta. La proprietarii din România veche contrarul eră aproape regulă; la aceasta s'au mai adaos și înșelătoriile la plată, de aceea numărul lucrătorilor ardeleni veniți în „țară“ pentru munca câmpului s'a făcut tot mai mic.

La mâncare, țărani stau la masă șezând pe scaune. Numai la câmp

sau la pădure mânâncă stând pe pământ. Mâncatul cu degetele e socotit necuviincios, mai ales când mânâncă din aceeaș strachină sau cratiță, de aceea pretutindeni se întrebuintează furculițele.

Sașii și Ungurii consumă în genere aceleași alimente ca și Românii, gătind unele în acelaș fel. Le lipsesc însă mâncările de post, pe care nu li le impune biserica lor. Și unii și alții consumă mai multă carne decât Românii. Sasul ține mult la cantitate, Ungurul își ardeiază bucurios mâncarea. Mămăligă cu lapte și brânză mânâncă și Sașii și Ungurii.

Foarte răspândită pentru prânz e în familiile burgheze săsești și și în restaurantele din orașele cu populație săsească lista de bucate compusă din supă de carne de vacă și rasol cu sosuri de făină, la cari se adaoge, unde e cu putință, și friptura, apoi cel puțin Dumineca și prăjitura. La orașe beau dimineța, chiar și cei dela mahala, cafea cu lapte, obiceiul introdus și în familiile intelectualilor români dela

sate, chiar și la țărani mai chiaburi. Ceaiul e beutură rară.

Beuturile obișnuite la sate sunt rachiul (vinarsul) și vinul, cel dintâiu spre paguba sănătății populațiunii, în măsură mai mare decât vinul. Nu de geaba a propus în ședința unei diete ardelenne dinainte de 1848 un deputat ungar, că față de înmulțirea primejdioasă și prea marea putere de viață a Românilor, cele „trei națiuni“ să promoveze cu tot dinadinsul răspândirea beuturii de rachiu între ei, căci acesta îi va distruge cu timpul.

În deceniile din urmă au început să pătrundă în multe sate și berea.

VI.

Ocupațiunea.

Marea majoritate a populațiunii din Transilvania, Români, Unguri și Sași, se ocupă cu cultura pământului. Calitatea acestuia nu se poate asemăna nici pe departe cu a celui din șesul Dunării, cu toate acestea, rodul ce-l dă, e, proporțional cu întinderea, de multeori superior în cantitate. Faptul acesta e rezultatul unei lucrări mai intensive a pământului. Rar se găsește teren, care să producă fără a fi îngrășat cu gunoiu. Chiar și numai amestecarea solului cu gunoiul, ce i-se dă, silește pe plugar să scormonească pământul mai mult decât s'ar face prin o simplă arătură. Afară de aceasta însă, pământul se lucrează mai bine decum e obiceiul în vechiul Regat și pentru că țaranul ardelean s'a convins, că astfel obține rezultate mai bune. Să nu se creadă însă, că țaranul ardelean ar fi mai puțin conservativ

decât cel din sudul Carpaților. El a avut însă în sat pilda bună a preotului, apoi și a învățătorului, când și acesta se ocupă cu plugăria. Pe lângă aceștia s'au adăos apoi, mai ales la Sași și la Unguri, și bărbați specialiști, cari prin povețe, în cadrul reuniunilor de agricultură sau răsleți, prin expoziții agricole cuprinzând un teritoriu mai restrâns au propovăduit mereu prin graiu și pildă vie îmbunătățirea muncii agricole. Și din partea autorităților, deși străine, s'a lucrat foarte mult, în mod real, nu numai cu circuli sau cuvântări în cameră, pentru îmbunătățirea agriculturii. Acțiunea aceasta nu s'a putut face la întunec, așa că și Românii au trebuit să profite de ea.

Cât de mult s'au gândit și cele mai înalte autorități ale statului la așezarea agriculturii pe temelii cât mai solide, se vede și de acolo, că încă din secolul al 18-lea, sub împăratul Iosif al II-lea, s'a introdus cadastrul. Pe de altă parte însă, îmbunătățiri, cari se întemeiază pe un prin-

cipiu sănătos, au fost făcute anume într'un mod, care să pună piedeci dezvoltării economice a Românilor, cum s'a întâmplat cu *comasarea*. Aceasta aveà să înlătore neajunsul împreunat cu cultivarea unei moșioare firimițite adunând bucățile la un loc. Ceice au pornit-o însă, proprietarii unguri și sași, au făcut-o cu gândul mai mult sau mai puțin ascuns de-a lovi în creșterea vitelor la Români îngustând islazul (locul de pășune). Afară de aceea, în foarte multe locuri Românilor li-se da la comasare partea cea mai rea a pământului.

Guvernele vitrege din Budapesta au lucrat și direct pentru a împedecă îmbunătățirea agriculturii la Români. Când o seamă de oameni, parte specialiști în materie, parte dornici de-a contribui altminteri în direcția aceasta, au voit să înființeze o Reuniune de agricultură, activitatea căreia să se întindă asupra întregului Ardeal, guvernul din Budapesta nu a aprobat statutele invitându-i să facă reuniuni după județe. Lucrul acesta nu-l pu-

teau însă face Români, căci le lipsia un număr mai mare de bărbați specialiști, așa că au trebuit să se mulțumească cu puține reuniuni județene, cu toate că Sașii și Ungurii au reuniuni, cari cuprind întreg Ardealul. Piedeca a fost încâtva înlăturată de „Asociațiunea“ din Sibiu, care în curs de mai mulți ani a angajat un conferențiar agricol trimis în diferitele părți ale Ardealului pentru luminarea poporului. O altă lovitură grea pe terenul economiei naționale române a dat Tisza cel ucis oprind în cursul războiului mondial pe Români să mai cumpere pământ sau să vândă la Români.

Se'nțelege, că teritorul locuit de Români, adevărat Ardealul afară de cele trei județe locuite în majoritate de Săcui, nu se bucură de atenția guvernului din Pesta, când eră vorba de îmbunătățiri mai mari, de cari ar fi beneficiat și Români. Pe când râul Tisa fusese regulat cu cheltueli de sute de milioane pentru a înlătură pentru totdeauna pagubele ce le făcea

revărsându-se, în Ardeal stricăciunile făcute de râuri nu erau luate în seamă, căci le sufereau aproape exclusiv Românii. Someșurile s'au revărsat, cauzând pagube enorme, în trei ani consecutivi înainte de războiul mondial, fără ca guvernul să se fi grăbit să facă ceva.

Pomăritului i-s'a dat o deosebită atențiune din partea autorităților și frunțașilor poporului. El e în floare prin județul Hunedoarei, Țara Oltului, pe Târnave, în o parte a Mărginimii și în o parte a județului Bistrița-Năsăud. Din Ardeal se exportau multe poame în străinătate. Pentru promovarea pomăritului, statul, județele și unii particulari au pepiniere, din cari țaranii cumpără cu multă ușurință și cu un preț foarte redus pomi de cel mai bun soi. Se țin adeseori cursuri de pomărit, la cari participă învățători și alți iubitori ai acestui ram de câștig, se fac expoziții locale, s'au publicat apoi cărți de pomărit, în cari se arată pe baza experiențelor făcute în cursul timpului și cari soiuri de

pomi se potrivesc mai bine pentru fiecare județ.

Cultura viei e în floare în județele Albei-de-jos și al Târnavei mari, unde se produc vinuri foarte bune. Pentru a ajunge la o cultură cât mai rațională a viei, statul, pe lângă școlile speciale, aranjă și cursuri mai scurte, la cari participau și învățători și viticultori.

Trebuința de-a gunoi pământul, apoi spiritul mai viu de activitate și nevoia de a-și satisface trebuințe mai multe, în primul rând însă condițiile terenului cu pășunile din munți și în-deletnicirea din străbuni au contribuit, ca *creșterii vitelor* să i-se dea o întindere foarte mare în asemănare cu ceea ce e în România veche, unde condițiile bune nu lipsesc, dar au fost înăbușite de stăpânirea clasei marilor proprietari și de lipsa oamenilor cu dor de-a *munci* pentru ridicarea țărânimii. La îmbunătățirea rasei vitelor în Ardeal a contribuit apoi, pe lângă pilda celor buni, și comasarea îndreptată contra Românilor, căci aceștia

nevoind să se lase de creșterea vitelor, pe de altă parte numărul vitelor admise la islazul comunal fiind restrâns, s'au văzut siliți să cultive plante de nutreț și să prăsească vite de rassă mai bună.

Creșterea vitelor cornute e mai răspândită în județele Hunedoara, Solnoc-Dobâca, Cojocna, Târnava-mare, Murăș-Turda, Alba-de-jos și Ciuc. În ținuturile cu teren muntos, creșterea vitelor e mai extensivă, la câmp, mai intensivă.

Oieritul e mai răspândit, socotind după numărul oilor, cari se află în Ardeal, în județele Hunedoara, Alba-de-jos, Cojocna, Solnoc-Dobâca, Turda-Arieș, Bistrița-Năsăud și Sibiu. Și în județele săcuești dinspre Moldova, oierii sunt în majoritate tot Români, așa că oieritul în întreg masivul Carpaților dela Porțile-de-fer până în Bucovina e în mâinile Românilor. Vechea migrațiune păstorească pricinuită de creșterea oilor, însă cu vatra strămoșească fixată, la care oierii se întorc din când în când, a continuat până

în zilele noastre. La ea au participat mai ales Românii din Mărginime, din Țara Bârsei și cei de pe frontiera județelor Treiscaune și Hunedoara, cari au ajuns cu turmele lor până adânc în Peninsula-Balcanică, — apoi prin Basarabia, Crimeia, Ucraina chiar până în Caucaz. În jumătatea a doua a veacului trecut, migrațiunea aceasta a fost tot mai mult împedecată, pe deoparte prin desfundarea în măsură tot mai mare cu plugul a pământului, care serviã de pășune, apoi prin Transilvania prin pedecile multiple cuprinse în legiuirile silvanale îndreptate totdeauna contra Românilor. Mult au suferit în privința aceasta Românii din Munții-Apuseni, cei din ținutul Năsăudului și al Bărgăului.¹ La îngreunarea creșterii oilor a mai contribuit chiar și guvernul românesc, care fie din ignoranță, fie din nepăsare a încheiat cu cel unguresc convenții daunătoare oierilor transilvăneni.

---

¹ În Bănat au fost aproape desființate sate românești dela munte, cărora li s'a tăiat orice puțință de-a mai crește vite.

Industria brânzei e înfloritoare în munții de meazăzi ai Ardealului. La stâni o fabrică în unele locuri baci, în altele băcițe. Pe laturea de meazăzi a Carpaților ceice fabrică brânza sunt partea cea mai mare tot Ardeleni. Vestitul cașcaval de Penteleu e fabricat de oierii români din Covasna, județul Treiscaune. De altminteri dl Emanuel de Martonne, geograful francez care a apărut așa de bine dreptul Basarabiei de a se uni de nou cu patria mamă, a constatat în călătoriile lui prin Carpați, că și acum pe plaiurile de meazăzi ale Carpaților, partea cea mai mare a oilor e proprietatea Ardelenilor.

Stupăritul e mai răspândit în județele Hunedoara, Solnoc-Dobâca, Cojocna, Murăș-Turda și Alba-de-jos. Statul a întreținut pentru răspândirea apiculturii raționale instructori ambulănți, cari întruniau din când în când învățători și alți doritori de-a se ocupa cu albinăritul la cursuri sistematice, pentru cari participanții primiau și diurne. Un curs românesc de

apicultură s'a ținut, pentru învățătorii români dela școalele grănițerești din sudul Ardealului, din inițiativa baronului Urs, fost președinte al comitetului central al acelor școale.

În Transilvania, Sașii au fost cei dintâi dascăli în ale *meseriilor* mai subțiri. Coloniștii sași aduși de regii Ungariei nu au fost numai plugari, ci în număr mare și meseriași. Regii colonizatori vroiau înainte de toate să aibă populație pentru întemeierea de orașe, căci atât Românii agricultori și crescători de vite, cât și Ungurii cari se învoiseră în sfârșit cu locuințele statornice și începuseră a se deprinde cu agricultura, nu puteau fi înduplecați să se închidă în orașe împrejmuite cu ziduri. Meseriile primitive, pe cari le exercitau cât cereau trebuințele pentru îmbrăcăminte, clădirea unei case, construirea uneltelor celor mai necesare, desigur că erau în ființă la Români, nu se ridicaseră însă la gradul de perfecțiune obișnuită pentru acel timp în Germania

apuseană. Ungurii pătrunzând mai târziu în unele orașe întemeiate de Sași (Cluj, Ocna-Sibiului ș. a.), pe cari le-au maghiarizat în parte cu timpul, au învățat, ajutați larg și de stat, și ei meseriile în mod sistematic. În orașele curat ungurești, cum sunt cele săcuești, s'au dezvoltat cu timpul câte o industrie mică locală, care avea în vedere trebuințe de-ale populației, ca de pildă cismăria, dulgheria ș. a.

Cumcă Românii și-au avut meseriașii lor din timpurile cele mai vechi, ni-o dovedesc documentele referitoare la vechile colonii românești din Galiția. Din acestea se constată, că Românii, cari părăsiau Transilvania, mai ales în secolele 15 și 16 în urma prigonirilor stăpânirii maghiare, erau nu numai agricultori și crescători de oi și alte vite, ci și meseriași (în documente *artifices*), cari nu căpătau lot de pământ ca ceilalți coloniști, ci-și așezau casa pe pământul județului sau cneazului roman, căruia îi plăteau pentru aceasta o anumită taxă. Meseria trebuie să o fi știut

de acasă, căci nu o puteau învăța pe drum.

Și în privința desvoltării meseriilor, Românii au dus-o tare greu. În orașele săsești nici nu le era permis până în 1848 să locuească în partea încunjurată cu ziduri (în „cetate“), și și din mahalaua din afară de ziduri erau de multe ori alungați, casele lor dărâmate. Barbaria aceasta a încetat numai sub împăratul Iosif al II-lea, în jumătatea a doua a secolului al 18-lea. N'a fost destul cu aceasta opreliște de-a locui în interiorul orașelor, legile ticluite de asupritorii Românilor îi opriau pe aceștia și la sate să exercite meserii în mod sistematic. Și în secolul al 18-lea era încă lege, care opriă pe Românul dela sat să facă lucru nou: cară întregi sau pe jumătate nouă sau și numai roți nouă. Magistratul săsesc din Sibiu dete rotarilor din acest oraș dreptul să cerceteze prin satele românești, ca să prindă și să dea spre pedepsire pe ceice ar contraveni acestei dispoziții. Nici țăsături nu aveau voie să vândă.

Puteau face pentru îmbrăcămintea lor, însă lâna cealaltă trebuiau să o vândă numai postăvarilor sași (de pildă celor din Cisnădie).¹

Nu e deci mirare, că meseriile nu au luat la Români din Ardeal întinderea dorită, mai ales că nu găseau nici un sprijin la stat. Afară de aceea Sașii nici până în ziua de azi nu primesc ucenici români la învățătură sau apoi numai pe lângă o taxă mare. N'au fost rare cazurile, când măestrul sas, care nu voiă să se supună acestei tiranii, ce i se părea și lui un anacronism, eră amendat cu o sumă mare de bani.

Cu toate acestea, o propagandă vie s'a pornit printre țărani noștri, ca să-și dea copiii nu numai la școală, ci și la meserii. S'au înființat mai multe reuniuni de meseriași în orașele și orășelele principale (chiar și satele

¹ E deci o necuviință față de adevărul istoric, când Dr. Emil Fischer scrie mereu, că toți Nemții vagabonzi pripășiți pe pământul românesc în căutarea unui codru de pâne au îndeplinit o misiune culturală la poporul nostru. Adevărul e tocmai contrarul, căci îndatăce au prins chiag au căutat să oprească înaintarea culturală a Românilor.

Rășinari și Poiana Sibiului au una), s'a făcut și un început de presă pentru meseriași (nu fițiuci, cari să facă propagandă politică de partid sau să fie organul vr'unui individ, care vrea să se căpătuească pe socoteala statului sau a unei societăți), s'au găsit binefăcători, cari au lăsat fundațiuni anume pentru ajutorarea ucenicilor și al calfelor (lucrătorilor), cum au fost Andronic, boerul basarabean Vasile Stroescu și alți mulți, apoi „Asociațiunea“ din Sibiu, societatea „Transilvania“ din București, așa că s'a ajuns în sfârșit să avem în toate orașele și chiar satele mai mari meseriași, cari rivalizează cu cei săsești și ungurești.

Pentru instruirea cât mai bună a ucenicilor, cari în unele meserii au de altminteri ca pregătire și clase secundare, statul a introdus de mult școala obligatorie pentru ucenici, care nu e o ficțiune. De instrucțiunea aceasta beneficiază și ucenicii români. Înmulțirea măestrilor români în toate orașele principale face cu putință și plasarea a cât mai mulți ucenici ro-

mâni, cari erau de altminteri primiți și de măestri unguri cu mai multă bunăvoință decât de cei sași.

Cu toate pedecile puse desvoltării meseriilor la Români până în 1848 și în parte și de atunci încoace, găsim în unele ținuturi câte un sat sau chiar mai multe sate românești, în care o parte mare a populațiunii țărănești a îmbrățișat, pe lângă munca câmpului, și câte o singură meserie. În Zarand sunt sate cu mulți *spătari*, cari fac spete pentru războaie de țesut, în alte sate sunt mulți *rotari*; e și un sat, în care aproape toți sunt *tăbăcari* (argăsitori) de piei de talpă, apoi *butnari*, în altele *impletitori*, de obiecte *de paie*. În ținuturile acestea ar trebui înființate școale de meserii după specialități. Sunt apoi sate, în cari găsești o mulțime de *zidari*, ca și în orașul Bistrița, unde e o întreagă mahala românească de zidari. Aceștia vor trebui să înlocuească pe Bulgarii haini, cari de-atâția ani au cărat aurul românesc din țară.

În alte ținuturi găsim sate, în cari femeile confecționează *țesături naționale*

pentru vânzare, ca de pildă Mohu lângă Sibiu. Din județul Târnava-mare, femeii dela sate au pornit cu țăsături naționale în Bohemia, unde găseau cumpărători; unele se așezau chiar vremelnic acolo închiriindu-și o locuință și cumpărând un războiu. Acestea luau uneori cu ele și câte un frate sau altă rudenie apropiată, care făcea cu țăsăturile confecționate acolo comerț ambulant. Înainte de a pleca în Bohemia („Țara Cehului“) învățau dela vecinii sași ceva nemțește (cehește nu aveau de unde), ca să se poată înțelege cât de cât cu cumpărătorii.

Moșii din Munții-Apuseni sunt vestiți pentru facerea *vaselor de lemn*, meserie moștenită din tată în fiu. Cu vasele încărcate pe cai de munte pleacă prin Ardeal, Bănat și Crișana și-și desfac marfa prin sate și pe la târguri (bâlciori). Guvernele din Pesta le-au pus și acestor muncitori harnici, prin interpretări meșteșugite ale codului silvic, toate piedecile posibile, ca să-i aducă la sapă de lemn. Ei sunt

și *dulgheri* îndemânatici, cari cu câteva unelte simple construiesc case, biserici și poduri trainice de lemn. Unii fac case întregi, pe cari le transportă spre câmpie, unde nu sunt păduri, și le încheie pe locul cumpărătorului. De mult se ventilează la frunțașii ardeleni chestiunea înființării unei bune școli pentru industria lemnului în Munții-Apuseni, lipsiau însă mijloacele. Acum e dată putința de-a realiza cât mai curând aceasta dorință veche.

Ferestrarii (giamgiii) ardeleni, ca și *tinichigiii* ambulanți (aceștia din județul Solnoc-Dobâca) sunt cunoscuți în România întreagă.

Industrie mică națională e și *cojocăritul*, mai ales în Mărginime și în județul Bistrița-Năsăud. Mulți cojocari din Mărginime se găsesc acum stabiliți prin județele din sudul Carpaților, unde au introdus și peptarele mărginești. Meseriași ardeleni se găsesc de altminteri în număr destul de mare în toate orașele României vechi.

Mai bine sunt dezvoltate meseriile la Sași, cari exportau într'o vreme

multe produse ale industriei lor în Muntenia și Moldova, — și încâtva și la Unguri, și unii și alții având mai multă populație orășenească. La Sași se observă tot mai mult tendința de-a preface atelierele în fabrici, de cari au de postav, de mașini agricole și altele. Sașii vor fi un element cu atât mai bun pentru dezvoltarea industriei noastre naționale, cu cât ei ne scutesc de-a apela la străini, când elementul românesc nu e dela început îndestulitor. Depinde de priceperea și de interesul, ce se va depune, pentruca acolo, unde o industrie mică e în floare, să se desvoalte din ea adevărata industrie mare națională.

Mineri români buni se găsesc în județele Hunedoara și Alba-de-jos.

În privința *comerțului*, Românii din Mărginime și Țara Bârsei constituie un element excelent. Incepând cu Porcești, cunoscut în România veche cu numele, acum mort pentru totdeauna, Verestorony (Turnu-Roșu, stație cu oficiu vamal până la unire)

și cu Boița, nu departe de acest sat, apoi continuând cu Rășinari, Poplaca, Săliștea și satele învecinate până sus în Poiana-Sibiului, apoi Săcelele și alte câteva sate românești din Țara Bârsei, avem aici un grup de Români plini de viață, de energie, cari văzând că din cauza împrejurărilor nu mai merge cu oieritul, au pornit în străini umplând Ardealul de sud și de mijloc cu prăvăliile și întreprinderile lor și descălecând ca odinioară o parte din strămoșii lor au dat dovada spiritului lor comercial și pe pământul României vechi. Mulțumită acestor pioneri ai comerțului național, piețele unor orașe din România ca Râmnicu-Vâlcei, Câmpulungul, Brăila ș. a. au un aspect mai românesc decât, durere, al altor orașe. Lucrul acesta nu le-a fost de loc ușor, căci și în România veche au de luptat cu invidia, chiar ura Neromânilor, cari nu vor să se obișnuască să le turbure cineva monopolul și pe acest teren.

Uzanțele comerciale sunt în Ardeal cu mult mai europenești ca în

România veche, atitudinea vânzătorilor cu mult mai urbană. Numai în Braşov se observă oarecare schimbare, căci aici se urcă în timpul sezonului preţurile pentru străini, adecă pentru oaspeţii din România veche. Vina o poartă aceştia, căci mulţi, unii de sigur numai ca să-şi dea ifosuri de „boeri“, făceau pe miraţii faţă de preţurile reduse în asemănare cu cele dela ei. Nu tot astfel e de pildă în Sibiu, unde partea cea mai mare a comerciului e în mâinile Saşilor.

Saşii sunt comercianţi cinstiţi. Ei au case comerciale, cari de generaţii întregi sunt ale aceleiaşi familii. Cinstirea tradiţiei comerciale la ei o dovedeşte şi cazul, că rămânând în vieată un singur membru dintr'o familie de comercianţi, acesta cu toate studiile universitare făcute în altă direcţie, a renunţat la cariera ştiinţifică şi a luat asupra-şi conducerea casei comerciale părinteşti.

Pentruca să scape din mâinile capitaliştilor străini şi ale cămătarilor, cari îi exploatau, şi să nu fie siliţi

a-și depune economiile la bănci străine, cari le întrebunțau tot contra Românilor, aceștia au pornit de 50 de ani o acțiune de liberare *financiară*, care le-a și succes. După cea dintâiu bancă românească „Albina“ din Sibiiu a urmat înființarea a tot mai multe, așa că nu a rămas județ românesc fără să aibă cel puțin două bănci, ba județul Făgărașului, deși poate cel mai sărac, a ajuns la 21, acestea, cu excepția celei din orașul Făgăraș, toate mici. Înființarea în număr prea mare de bănci mici e partea slabă a mișcării financiare din Ardeal și e de dorit ca ele să dispară și să fie înlocuite cu bănci populare după sistemul celor din România veche.

Pentru înființarea băncilor populare sistem Raiffeisen au lucrat cu mai mult succes cei grupați în jurul Reuniunii de agricultură din Sibiiu și îndeosebi „Asociațiunea“ tot de acolo.

Sunt și însoțiri comerciale românești, dar în număr mai restrâns.

Românii au înființat, nu de mulți ani, și o societate proprie de asigurări.

VII.

Invățământul.

Dorul de „carte“ a fost, dela începutul veacului trecut, când și poporul putea să vadă folosul învățături, totdeauna mare la Românii din Ardeal. Dovadă și zicătorile lui „ai carte, ai parte“, „omul fără carte e orb“ ș. a.

Pe la mănăstirile ortodoxe ființau în secolul al 18-lea mici școli, unde băieți, de preoți mai ales, primiau o instrucție rudimentară în cetit și scris, apoi în ale rânduelilor bisericesti, pentruca să poată deveni mai târziu preoți. Aceste mănăstiri le prefăcù însă în cenuse generalul austriac Buccov, care din ordinul împărătesei Maria Teresia avea să propovăduiască unirea bisericească cu papa dela Roma întrebuițând tunurile și focul. Tinerii ortodocși, cari voiau să se pregătească pentru preoție, treceau acum la mănăstiri din Moldova și Muntenia, de

unde se întorceau preoți. Preoții aceștia, oricât de redusă le erà pregătirea, au fost însă totdeauna nu numai mângăetorii în cele religioase ale Românilui de dincolo, ci și susținători a tot ce constituia firea lui românească.

O rază de lumină se ivi în întunerecul veacurilor trecute numai după unirea unei părți din România ardeleni cu biserica dela Roma. Erà vorba de-a pregăti oameni de propagandă, de aceea înființarea școlii românești nu mai întâmpină acum piedeci așa de mari. Școlile din Blaj, deși menite propagandei religioase, și-au făcut însă cu timpul și datoria lor națională. La 1754 se înființă seminarul preoțesc dela Blaj, tot atunci gimnaziul, la început cu două clase, precum și o școală „obștească“, adecă primară. Despre aceste școli, ca și despre cele ortodoxe ale episcopiei din Sibiu, unde se înființă un seminar rudimentar numai la începutul veacului al 19-lea sunt prea puține date până la 1848, căci Ungurii arseseră în anul

acesta arhivele românești și dela Blaj și dela Sibiu. Se mai știe că marele Șincai, fiind numit sub Iosif al II-lea director al școalelor românești, a înființat multe de acestea în diferite centre românești.

Școli, dar numai în parte românești, s'au deschis în cele două regiamente românești de graniță, înființate în jumătatea a doua a secolului al 18-lea, cel dintâiu în o parte din comunele din județul Făgărașului, Sibielului și al Hunedoarei, al doilea în ținutul Năsăudului. Școlile acestea erau de două feluri: erà școala, numită națională, în care un număr mai mare de băeți și puține fete învățau românește religia, cetirea, scrierea și puțină aritmetică. Dintre băeții mai buni ai școalei naționale se alegeau la fiecare companie 40—50, cari treceau în școala comunală, unde limba de propunere erà cea germană. Școala comunală germană aveà să pregătească personalul de subofițeri ai companiei, băeții mai buni erau trimiși la școala normală de învățători, unii la

școala de ofițeri din Năsăud. Școlile grănițerești erau ceva deosebit pentru vremurile acelea, așa că la ele urmau uneori și băeți de negrănițeri, mai ales fii de preoți. Ceice terminau o școală grănițerească erau primiți numai decât la cursul pregătitor pentru preoție din Sibiu.

De școli pentru popor se poate vorbi în înțelesul adevărat al cuvântului numai dela 1850 încoace, când atât episcopul român ortodox din Sibiu, cât și cel greco-catolic român din Blaj s'au pus pe lucru deschizând în fiecare an un număr tot mai mare de școli prin satele românești.

În timpul absolutismului austriac, cam dela 1850 până la 1860, Românii ortodocși au apucat să deschidă și liceul din Brașov, unde există de vre-o 150 de ani o școală primară românească, apoi gimnaziul din Brad, cari se adăuseră la liceele greco-catolice din Blaj și Beiuș. Tot în epoca aceasta se deschise și liceul din Năsăud, susținut din averea comună a foștilor grănițeri din ținutul acela. Ajun-

gând Ungurii de nou la putere, orice încercare de-a mai deschide vre-o școală secundară românească fu zadarnică, cu toate că legea de naționalități din 1868 obligă chiar pe stat să deschidă astfel de școli în ținuturile locuite de Români. Școala românească din Ardeal e deci înființată sub scutul celor două biserici naționale și susținută din mijloacele oferite de poporul român.

Nefiind vorba de un popor bogat, ci de unul abia scăpat, partea covârșitoare a lui, din lanțurile iobăgiei, greutățile începutului au fost uriașe. Personalul didactic pentru școalele primare eră greu de aflat. La reședințele episcopoești s'au deschis școli normale, cari multă vreme au fost numai cu două clase. In ele se primiau și tineri cu curs primar, intrau însă și de cei cu o clasă două de liceu. Iar când nevoia cerea, se primiau ca învățători absolvenți de câteva clase de liceu, chiar și dascăli bisericesti (cantori, cântăreți), fără să fi cercetat școala normală. Mulți chiar și din

acestia au făcut ispravă bună, căci foștii lor elevi, și după ce părăsiau școala, nu-și perdeau dragostea de carte și-i vedeai, acum țărani în floarea vârstei, cumpărând cărți populare, calendare și abonându-se la gazete populare. Dovadă, că nu cantitatea cunoștințelor hotărăște rezultatul muncii dascălești, ci *duhul* pe care învățătorul îl pune în ea. În multe locuri făcea preotul și pe învățător, iar absolvenți de teologie, mulți având și baccalaureatul, primiau să servească ani întregi ca învățători, apoi numai se preoțiau.

Lefurile erau mici, începând dela 100 până la 600, rar 800 lei anual. La ceice nu erau din sat li-se mai da locuință și lemne de foc, în multe părți și loc de grădină. Se țineau conferințe învățătoarești, în cari se lumineau în privința teoriei și practicei învățământului.

Localurile de școală și zestrea școlară erau la început cât se poate de modeste, în curând însă poporul, contribuind cu bani, material și muncă,

ridică mai în toate comunele frumoase edificii școlare.

Oricât de modeste se prezintă condițiunile, în cari se desvoltă școala românească din Ardeal, ea a fost în stare să dea poporului o cultură religioasă-morală și națională temeinică și să dea totodată un procent cu mult mai mare de știutori de carte, decum a dat școala din România liberă.

Desvoltarea școlii românești din Ardeal, care până în anul 1906 sub faimosul ministru de instrucție Apponyi nu eră de loc ajutată de stat, dupăcum de altminteri ar fi trebuit să fie conform legii de naționalități, a fost un îndemn pentru guvernele ungurești să înceapă prigonirea ei în mod bizantin și mai sistematic ca mai înainte. Sub Apponyi s'a votat legea despre urcarea obligatorie a lefi învățătoarești la 1200 coroane (lei), una din cele mai grele lovituri, căci poporul în cele mai multe locuri nu eră în stare să mai supoarte aceste cheltueli nouă; din fondurile centrale ale diecezelor se puteau ajuta prea puține

școale, așa că o mulțime au fost silite, pentru a scăpa de închidere, să primească ajutorul de stat, ceea ce însemnă în multe cazuri, după mărirea ajutorului, amestecul ministrului ungar și în alegerea învățătorilor. Au urmat apoi închideri de școli românești pentru lipsa de câțiva centimetri la înălțimea orânduită a salei de învățământ. Acelaș local eră însă numai decât bun pentru școala comunală sau de stat, care se deschideă scurt timp după închiderea școalei românești. Foarte multe comune rămâneau însă fără școală, așa că serii întregi de copii români erau lipsiți de învățătură, — prilej bun, pentruca după recenzăminte pressa maghiară și rapoartele ministeriale să prezinte pe Români ca pe poporul cel mai potrivnic învățăturei.

Nenumărate erau și persecuțiile contra învățătorilor, asupra cărora plană veșnic primejdia de-a fi acuzați pentru lipsa de patriotism, adecă pentru nevrerea de-a maghiariză tot mai mult învățământul. Revizorul școlar, tot-

deauna maghiar, se interesă în inspecțiile făcute numai de gradul, în care nenorociții copii puteau bolborosi ceva ungurește. Orele de ungurește erau timp pierdut înzadar, căci băiatul român, și mai puțin fata, nu aveau prilej să utilizeze cunoștințele de limba maghiară, neavând nici în satul lor, nici în împrejurimi nevoia de-a întrebuința aceasta limbă.

O adevărată tortură au fost pentru școalele românești, primare și secundare, alegerea cărților didactice. Nici cărțile de cetire, mai puțin cele de istorie nu eră ertat să cuprindă material referitor la istoria Românilor, dacă autorul voiă să capete aprobarea ministerială pentru introducerea lor în școalele românești. Sistemul acesta de siluire a învățământului începuse să-și arete roadele nefaste și în ce privește spiritul personalului didactic, veșnic amenințat cu pierderea pâinei zilnice.

Dacă mândria națională și dragostea de neam nu a slăbit, dupăcum au dovedit și evenimentele din timpul

mai nou, avem să mulțumim aceasta neînfrânteii energii naționale a poporului român și completării educațiunii naționale prin pressa și cărțile populare. Căci nu erà sat românesc, în care să nu fi fost mai mulți țărani abonați la gazete populare, cari se desfăceau cu zecile de mii și fiecare exemplar erà citit de mai mulți; se mai răspândeau apoi o mulțime de cărți populare, mai ales din Biblioteca populară a Asociațiunii din Sibiu, pentru care a contribuit cu sume mari și bierul basarabean Vasile Stroescu, precum și zeci de mii de calendare, în cari se aveà în vedere și educația națională. În anii dinainte de războiu s'au înfiintat, mai ales tot din inițiativa Asociațiunii, cursuri pentru alfabeții adulți, tipărindu-se anume abecedare pentru ei.

Băeții, cari învățau la licee, fiind aproape toți dela sate, o duceau foarte greu și în privința traiului. Ingrămădiți câte 3—4 în bucătăria sau în vre-o odăiță întunecoasă a unui orășan sas sau ungur mai sărac, fără mâncare

caldă, așteptând cu dor ziua de târg de săptămână, când primiau de acasă pâinea de grâu sau de săcară, o bucată de slănină, de brânză, ceva unt, ceapă, rar o oală cu varză sau un cârnaț afumat iarna; la Blaj făcând pe curățitorul de ghete și măturătorul odăei vre-unui profesor sau canonic, primind și pâine pe cheltuiala fondului arhidiecezan — așa au învățat cei mai mulți din ceice astăzi alcătuesc pătura mai bătrână a intelectualilor ardeleni.

Cursul primar e în Ardeal de șase ani; în școalele normale, al căror curs ține patru ani, se primesc acum, cu puține excepțiuni, numai tineri, cari au terminat patru clase secundare.

Cel mai bun învățământ, atât primar, cât și secundar, l-au avut Sașii. Mulțumită îmbrățișerii protestantis-mului încă din secolul al 16-lea și pornirii lor spre cultură, au dat învățământului o întindere mare fără să fi găsit vre-o împotrivire. Prin felul lor de politică au știut să-și ferească

și cursul primar de năvala prea multelor ore de limbă maghiară și să obțină ajutoare mari pentru școalele lor secundare, probabil fără condiții umilitoare. Școalele lor secundare, în număr mai mare decât cele românești, au fost totdeauna mai bune ca cele de stat atât în privința instrucțiunii, cât și a *educațiunii*. De aceea până a nu ajunge la atâta silă cu limba maghiară, mulți băieți români, mai ales din județul Sibiiului și din partea apuseană a județului Făgărașului, învățau la liceele săsești, unde primiau o instrucțiune și educațiune solidă și sentimentul lor național eră foarte rar jignit.

Și la Unguri, parte mare a școalelor primare, chiar și secundare sunt confesionale, având însă și ajutoare mari din partea statului.

Școalele ungurești erau cercetate și de un număr foarte mare de elevi români, cari trebuiau să înghiță în tăcere toate umilirile, la cari îi supuneau profesorii maghiari, foarte mulți dintre acestia Evrei, apoi Slo-

vaci și Șvabi renegați. Școalele secundare maghiare nu se bucurau de un nume prea bun, mai ales că valoarea unui profesor maghiar din ținuturile locuite de Români erà socotită după gradul de șovinism, pe care îl arată în școală, în societate și în pressă.

Invățământul fetelor e mai puțin dezvoltat la Români tocmai din motivele, cari rezultă din cele expuse aci. Erau însă totuși și câteva școale secundare de fete, una a Asociațiunii în Sibiu, apoi la Blaj, Beiuș și Arad; în Lugoj o școală normală de fete. O foarte bună școală pentru *educațiunea practică* a fetelor a fost și este școala cu orfelinat a Reuniunii femeilor române din Brașov, care ar trebui să fie imitată în cât mai multe locuri.

VIII.

Biserica.

Interesantă e gruparea după *confesiuni* a populațiunii Ardealului. Românii sunt de confesiunea ortodoxă sau greco-orientală, popular numită și neunită, și de cea greco-catolică, popular, unită (cu biserica Romei). Cei ortodoxi întrec cu ceva peste 40,000 pe cei greco-catolici. Sașii sunt toți de confesiunea luterană, numită și protestantă. Oficial ei își zic evangelici de confesiunea augsburgică (stabilită în Augsburg la 1530). Ceialalți vre-o 20,000 Germani, cari nu aparțin seminției săsești, sunt partea cea mai mare romano-catolici. Dintre Unguri sau maghiari, vre-o 390,000 sunt reformați sau calvini, vre-o 350,000 romano-catolici, aproape 70,000 unitari (acestia neagă Sf. Treime) și câteva mii, Ciangăii din Săcele și Țara Bârsei, luterani.

Biserica ortodoxă română a fost totdeauna cetatea de apărare a neamului românesc contra cutropirii maghiare. Intreaga ei viață a fost însă și un șir lung de jertfe rupte din sufletul popoului român. La început a avut să îndure persecuțiile regilor catolici din Ungaria, îndeosebi ale lui Ludovic I. în secolul al XIV-lea. Prigo-nirile acestea sub Ludovic ajunseră culmea, când nobilimea și Sașii din Ardeal folosindu-se de persecuția por-nită de Papa dela Roma prin regele Ungariei contra Românilor „schisma-tici“ scoteau dela domnitor ordine de stârpire a Românilor. Nobilii și Sașii nu făceau aceasta pentru a face pro-seliți pe seama bisericii catolice, căci propaganda lor religioasă erà numai masca, sub care se ascudeà dorința celor dintâi de-a robì cât mai mult pe țărani români, iar a Sașilor de-a răpi cât mai mult din pământul Ro-mânilor. Nu e mirare, dacă d. e. în județul Sătmarului au trecut aproape 50 de sate românești la catolicism, așa că majoritatea Ungurilor din acest

județ sunt de fapt urmași de ai Românilor catolicizați din secolul al XIV-lea.

Dela 1526, căderea Ungariei la Mohaciu și înființarea principatului autonom al Transilvaniei (tributar însă Turcilor), persecuțiile începuseră din partea bisericii calvine (reformate) maghiare, care ajunsese stăpână, mai ales că și principii Transilvaniei erau mai toți calvini (numai familia Báthory a fost catolică), de asemenea și aproape întreaga nobilime maghiară și renegată. Într'o vreme, superintendentul (episcopul) calvin usurpase chiar titlul de episcop al Românilor. Se ajunsese cu asuprirea până acolo, încât episcopul român fu silit să jure pe 15 articole, prin cari se impunea bisericii românești catehismul calvinesc, se opriă cultul Sf. Cruci și al icoanelor; orice deciziune mai însemnată a sinodului ortodox trebuia să se supună episcopului calvin, care avea dreptul de-a se amesteca și în numirea și destituirea protopopilor. La 1643 calvinii rupseră trei protopopiate din județul Făgărașului și mai multe co-

mune din al Hunedoarei supunându-le deadreptul jurisdicțiunii episcopului calvin. Cei din județul Făgărașului au scăpat de maghiarizare și calvinire, comunele din comitatul Hunedoarei, între cari și Răcăjdia, au rămas calvine, cu toate că locuitorii vorbesc românește, iar limba maghiară au învățat-o generația de azi numai în școală. Peste tot, până la 1700 biserica noastră și slujitorii ei ajunseră să fie batjocoriți și prigoniți cum abia s'a întâmplat sub regii catolici ai Ungariei. Cauza acestei deosebiri e a se căută în faptul, că acum nu erà numai ura celor de altă religie contra ortodoxilor, ci mai ales ura Ungurului contra Românului, care nu voià să se contopească în neamul străin, cum a făcut aproape toată nobilimea română.

Biserica greco-catolică română e rezultatul Unirii dela 1700 cu biserica Romei. Dupăce Austriacii au alungat pe Turci din Ungaria, Transilvania ajunsese sub domnia casei catolice de Habsburg, care și începù cu propaganda catolică printre Românii din Ardeal,

pe deoparte din zel confesional catolic, pe de alta pentru a-și forma o grupare mai mare contra calvinismului maghiar. Am văzut mai sus în ce stare ajunsese biserica ortodoxă sub domnia principilor calvini. Nu e deci mirare, că o parte nu neînsemnată a Românilor în frunte cu episcopul lor de atunci a primit Unirea cu biserica romano-catolică, care le cerea recunoașterea Primatului papal, a purgatorului, a purcederii Duhului sfânt și dela Fiul și admiterea la Sf. Cuminecătură și a pâinei nedospite, (aceasta numai teoretic, nu și practic) în schimb se obligă să le respecte ritul oriental și le oferă mai multă libertate pentru preoți și popor. Li-se vorbea chiar de egalarea în drepturi cu cei, la a căror confesiune treceau. Românii, cari au primit Unirea, adică cei greco-catolici, și acum se cuminecă însă cu vin și pâine dospită, în Crez, când se spune în biserică, lipsește adausul „și dela Fiul“. În schimb, în sinoadele bisericii greco-catolice s'a enunțat în secolul trecut princi-

piul, că tot ce crede biserica romano-catolică crede și cea greco-catolică, așa că unirea dogmatică e completă.

Urmările Unirii au fost și rele și bune. Intre urmările rele trebuie să socotim înainte de toate desbinarea între frați, cu frământări, cari au produs timp îndelungat multă amărăciune. Nici făgăduelile referitoare la ușurarea sortii poporului nu au fost împlinite, afară de aceea propaganda catolică s'a făcut și cu forța armată, ceea ce a produs în multe părți, mai ales în Mărginime și în Țara-Bârsei, o rezistență urmată de asupriri nouă. O mare nedreptate se făcea cu luarea bisericilor ortodoxe, cari erau date celor uniți și când numărul acestora era disparent în sat.

Partea cea bună a fost scăparea Românilor de calvinism, adică de maghiarizare, căci când cu Unirea se stabilise, că greco-catolicii nu pot trece la romano-catolici, ceea ce însemnă mult, deoarece devenind cineva romano-catolic devenia maghiar. Afară de aceea Românii au avut acum întâia

oară prilejul să vină în atingere cu Occidentul luminat și să se mai scuture de zgura întunecătoare a orientului slavo-bizantin. Urmările s'au văzut în jumătatea a doua a secolului al 18-lea și la începutul celui al 19-lea, căci mulțumită acestei legături cu Occidentul a fost cu puțință să avem bărbații, cari au produs Renașterea la Români, cum au fost Clain, Șincai, Maior, T. Cipariu, G. Barițiu, A. Bunea, I. M. Moldovan ș. a. cari toți au fost uniți. Pe drumul Occidentului au pornit apoi și cei din biserica ortodoxă, ca Gheorghe Lazăr ș. a., așa că ideile Occidentului stăpânesc în amândouă bisericile naționale, spre binele acestora.

Ritul cu toate slujbele, limba liturgică, posturile și în mare parte disciplina sunt în biserica greco-catolică aceleași ca și în cea ortodoxă. Aceeaș tâmplă la altar, acelaș aranjament al stranelor, acelaș candelabru și aceleași candelă și icoane, aceleași cărți rituale; în multe biserici greco-catolice se găsesc cărți (mai ales minee) din vestita

tipografie dela Râmnicu-Vâlci, apoi chiar și de cele tipărite în timpul mai nou în tipografia cărților bisericești din București, așa că Românul din România veche intrând într'o biserică greco-catolică nu poate constată nici o deosebire față de cea ortodoxă de acolo. Nu sunt rare comunele în cari preotul ortodox slujește împreună cu cel greco-catolic la masluri și înmormântări. În părțile „ungurene“ (afară din Transilvania, mai ales în Sătmar) se observă mai rar câte o abatere dela forma orientală a bisericii românești. Un preot prea catolic a lăsat biserica fără fruntarul altarului, altul a introdus în biserică chipul cioplit al Maicei Domnului sau al vreunui sfânt. Sunt abateri, pe cari înșiși greco-catolicii le consideră drept „păpistășire“ nepermisă.

În foarte multe comune de dincolo, credincioșii români sunt împărțiți între cele două confesiuni române. Se întâmplă uneori neînțelegeri, se înțelege, că nu pe chestiuni dogmatice, de cari poporul nu se preocupă,

— se fac treceri dela o biserică la alta. Aceasta nu însemnează însă pagubă națională, căci rivalitatea între cei doi preoți români produc o emulațiune nobilă, care e spre binele poporului.

Și biserica greco-catolică a fost, asemenea celei ortodoxe, totdeauna ocrotitoarea, mângâitoarea și apărătoarea neamului românesc. În cei patru ani ai războiului, din Blajul românesc așezat în inima Ardealului a răsunat mereu cel mai bărbătesc glas de protestare energetică contra loviturilor trufașilor dela Budapesta.

Reședința mitropolitului ortodox e în Sibiu. Episcopii sufragane ortodoxe sunt cele din Caransebeș (Banat) și Arad (Crișana), în Oradea-mare (Crișana) și în Cluj consistorii diecezane în frunte cu un vicar episcopesc.

Mitropolitul greco-catolic își are reședința în Blaj. Episcopii sufragane sunt în Gherla, Lugoj (Banat) și Oradea-mare (Crișana). În Sighetul-Marmației își are reședința vicarul Maramurășului.

Seminarii (facultăți) teologice sunt în Sibiu, Arad, Caransebeș (greco-orientale) și în Blaj și Gherla (greco-catolice).

Pregătirea preoției se deosebește de cea din vechiul Regat. Cum a fost în trecut, am arătat la alt loc. În timpul de față, la studiul teologiei sunt admiși, în amândouă bisericile românești, numai bacalaureați (de cei cu „matura“) sau cel puțin absolvenți de liceu. Urmarea e, că preoții de acolo au o cultură generală superioară celor din România veche, iar cea specială e cel puțin tot așa de bună, dupăcum dovedește rezultatul păstoririi lor. Mulțumită activității și atitudinii lor corecte, preoții români se bucură la credincioșii lor de un respect mare, așa că acolo „ecclesia praecedit“ are deplină valoare și acum și va avea și în viitor. Intre preoții mai bătrâni mai sunt, la ortodocși în număr mai mare decât la greco-catolici, mulți, cari au fost primiți în seminar fără să fi terminat liceul. Aceștia au de regulă numai patru clase liceale, unii și școala

normală. Activitatea pastorală a acestora nu se deosebește însă de a celor cu pregătire mai multă. La greco-catolici nu sunt rari preoții celibi, fără să fie călugări.

Până la sfârșitul veacului trecut, veniturile preoțești erau numai cele stolare, cari se fixau de comitetele parohiale, se aprobau de sinoadele parohiale și nu puteau fi nici scăzute, dar nici mărite fără intervențiunea acestora. Veniturile acestea numai în cazuri rare erau suficiente, așa că aproape totalitatea preoților, mai ales la ortodocși, se ocupă și cu agricultura. Acest neajuns a fost și este de un deosebit folos pentru educația economică a poporului.

În timpul mai nou, guvernul din Budapesta hotărîse întregirea veniturilor preoților ortodocși din cassa statului. Ajutorul acesta e faimoasa *congruă* pusă tot în serviciul corupțiunii și al maghiarizării. Multor preoți li se reține această congruă acuzați fiind de lipsa de patriotism maghiar. Congrua a fost cuiul străin în casa.

Românului ca și ajutoarele pentru învățători. Preoții greco-catolici nu se împărtășiau de aceasta congruă, chestia autonomiei lor bisericesti nefiind rezolvită în mod definitiv după concepția guvernului maghiar, care voia să înnece biserica națională românească greco-catolică în cea romano-catolică maghiară. Se 'nțelege, că atât poporul, cât și clerul greco-catolic se împotriveau cu toată energia acestei tendințe.

Clădirile bisericesti nu sunt în stilul celor din România veche, căci toate au la intrare un turn înalt, care e totodată și clopotniță. În înfățișarea lor din afară apar mai mult ca o imitație după cele catolice și protestante. Un stil deosebit, până acum prea puțin relevat în studiat, au bisericile vechi de lemn de pe Someșuri, din Munții-Apuseni, județul Hunedoarei și al Maramureșului. Bisericile sătești construite în cei din urmă 50 de ani sunt toate mari, ceea ce e necesar, căci poporul participă pretutindeni în număr mare la serviciul divin.

Mănăstiri ortodoxe nu mai sunt în Ardeal, căci și celece au scăpat de furia calvinilor au fost arse de catolici în secolul al 18-lea.

Biserica romano-catolică, preoții căreia au aceeaș pregătire ca și cei români din timpul de față, are în fruntea ei un episcop cu reședința în Alba-Iulia. Tot acolo e și un seminar romano-catolic.

În *biserica reformată* (calvină), *luterană* (protestantă, evanghelică) și cea *unitară* serviciul divin e foarte simplu alcătuiindu-se din 2—3 poezii religioase, multe cu text după psalmi, citirea Apostolului și a Evangheliei și predica, aceasta principalul. Preoții lor pun greutatea cea mai mare — cel puțin acesta e principiul admis — pe partea *morală* a vieții creștinești, nu pe cea *dogmatică*, și mai puțin pe cea rituală. Ei nici nu au multele slujbe, pe cari le avem noi, în parte și romano-catolicii, nici posturi. Rar se mai găsește câte un habotnic, care respectă tradiția și nu mânâncă în Vinerea

Patimilor carne. La serviciul divin, pe lângă muzica vocală, când cântă toți credincioșii, e admisă și cea instrumentală (orga, în biserici mici armoniul).

Preoții acestor confesiuni au ca pregătire liceul complet și facultatea teologică. Cei mai bine pregătiți sunt preoții luterani, adecă săsești, cari fac studii nu numai la facultatea de teologie (în Germania), ci și la cea de litere. Toți servesc mai întâiu în învățământul secundar, apoi numai sunt trimiși ca preoți (pastori) la sate, cu lefuri bune.

Episcopul bisericii luterane are reședința în Sibiu, cel reformat și unitar în Cluj.

Bisericile luterană, calvină și unitară au o constituție largă, participând la administrația lor și elementul mirean în măsură preponderentă. Chiar și în biserica romano-catolică mirenii iau parte la administrație.

IX.

Lupta națională.

E îndeobște cunoscută lipsa de documente cu privire la Români în cele dintâi două veacuri ale miiiei a doua de ani dela Nașterea lui Hristos.¹ Cauza e a se căută în pustiirea produsă de invaziunea Tătarilor în secolul al XIII-lea, dar și în nimicirea intenționată a multor documente, cari vedeau drepturile istorice ale Românilor.

Când apar Românii din Ardeal în istoria evului mediu, ei coboriseră dejă din munții Carpaților, adăpostul lor față de năvălirile tuturor barbarilor, și erau organizați după legile lor proprii cunoscute în istoria Ardealului, Ungariei, Serbiei și Poloniei cu numele de *jus olahale*, dreptul românesc, în România veche *obiceiul pă-*

---

¹ În schimb, cei mai vechi cronicari unguri îi arată pe Români organizați în voievodate la venirea Ungurilor (pe la anul 895 după Hristos).

mântului. Administrația și justiția se îndeplinesc în satele românești de către cneji sau județi¹ asistați de câțiva „oameni buni“, bătrâni ai statului. Românii aveau și unități administrative și judiciare mai mari, în frunte cu un *voevod*, care însă avea un rol inferior celui al voevozilor din Muntenia și Moldova.

Regii Ungariei, pătrunzând pe pământul Ardealului, au respectat la început instituția judeciatelor românești, încasând contribuțiile, pe cari Românii le datorau statului, după obiceiul românesc, și impunând cnejilor și obligațiuni de ordin militar. În cneji români și în oamenii lor au găsit și un excelent mijloc de-a desțeleni ținuturi întregi pentru agricultură și creșterea vitelor, mai ales a oilor, — dovadă că Românii erau de multă vreme deja buni cultivatori ai pământului. Inmulțindu-se populația, dar

---

¹ Primarul comunei se numește și azi în o parte a Ardealului *jude* și numai târziu a pătruns și numirea ungurească *birău*. În Banat, primarul e numit și acum *chinez* (cneaz).

începând și prigonirile, cnejii români ajung cu oamenii lor, până în Ungaria de mează-noapte, apoi Moravia, Silezia și la sud în Slavonia,¹ unde îndeplineau aceeaș muncă culturală.

Românii și-au păstrat la început toate drepturile, chiar și în ținuturile, unde au fost aduși peste ei coloniști străini, săcui sau sași. Am văzut, că în secolul al XIV-lea se mai aflau Săcui sub jurisdicțiunea cnejilor *români*. Pentru ținuturile, unde au fost aduși coloniști sași, sunt dovezi documentare, că Românii își păstrasera dreptul de vot și la alegerea căpeteniilor de naționalitate săsească (scaunul Orăștiei, al Cohalmului ș. a.), ba a scăpat chiar și dovada, că votau și la alegerea preotului săsesc (Topârcea, scaunul Sibiului). Dar și în administrația generală a țării găsim pe Români ca națiune cu drepturi egale, dovadă adunarea întrunită la chemarea regelui Andreiu al III-lea, la finele secolului al XIII-lea, la care au

---

¹ Croații numesc pe Sârbii din Slavonia și acum *Valachi* (Români).

luat parte *Românii*, Săcuii, Sașii și nobilii. Maghiarii, ca popor, nu se aflau pe atunci în Transilvania.

Vitejia dovedită de mulți cneji în războaiele purtate de regi de ai Ungariei îndemnă pe aceștia să-i distingă dându-le titluri de nobleță feudală și moșii. Aceasta a produs o spărtură în unitatea organizației naționale a Românilor, căci acești nobili creați de nou începură a se simți superiori tovarășilor lor rămași tot între marginile dreptului românesc. În curând regii Ungariei, *indeosebi* Ludovic I. în secolul al XIV-lea, începură să ceară atât dela nobilii făcuți din cneji, cât și dela cei rămași cu vechiul rang românesc trecerea la religia catolică, amenințându-i, în caz de nesupunere cu răpirea drepturilor, pe cari le aveau. Urmarea a fost o răsvrătire generală, dar fără unitate, a Românilor, dintre cari unii au pribegit la frații lor de peste Carpați, alții s'au supus cererii lui Ludovic, care a obținut astfel nu numai o înmulțire a nobilimii catolice, dar și o creștere a numărului

Maghiarilor, căci nobilii trecuți la catolicism se și maghiarizau cu timpul.

De-acum înainte nu a fost veac în istoria Românilor ardeleni fără o revoluție și răscoale mai mici. În veacul al XV-lea, la 1437, țărănimea română din Ardeal ajunse la disperare din cauza stoarcerilor nobililor maghiari. O revoluție sângeroasă izbucni, isbânda e când de o parte, când de alta, pe urmă însă țăranii sunt înfrânți, mai mult prin înșelăciune. La 1438 nobilii, Săcuii și Sașii — Românii erau școși din dreptul de națiune constituțională — formează vestita *Unio trium nationum* (uniunea celor trei națiuni) având ca scop principal ajuto-rarea reciprocă decâte-ori Români ar mai face încercări de liberare. Legile, pe cari le votează camera Ardealului compusă numai din aceste „trei națiuni“, cari toate împreună erau în minoritate față de națiunea românească, sunt tot mai asupritoare.

La 1514 se revoltă, în Ungaria, Săcuiul Gheorghe Doja contra nobilimii. Cete de Români din partea apu-

seană a Ardealului se alătură la celele Românilor din Crișana și Banat pentru a ajuta pe Doja. Acesta e însă învins, omorât și jugul Românilor devine și mai greu.

Apariția lui Mihai Viteazul a fost ca un meteor. Românii se răscoală la vestea biruinței românești dela Șelimbăr (1599) și se scapă de mulți din asupritorii lor. Dar Mihai nu trăește mult....

Urmează aproape două sute de ani de chinuri, de batjocuri. Micile revolte, nenumăratele răsbunări personale produc legi tot mai barbare, cari țintesc la nimicirea și fizică a Românilor.

Sub împărăteasa Maria Terezia, dar mai ales sub fiul ei împăratul Iosif al II-lea, Românii încep să răsuflă. Iosif voia să ridice poporul românesc prin cultură și prin micșorarea asupririi de către nobili. Nobilimea maghiară se îngrozì de măsurile luate de împărat și li-se împotrivi. Țăranii români din Munții-Apuseni temându-se, că nici de data aceasta

nu vor isbuti să scape de asuprairea de veacuri, se resculară la 1784, sub conducerea lui Horia, Cloșca, și Crișan. Revoluția se întinse asupra părții celei mai mari a Ardealului românesc. Abia în anul următor isbuti armata imperială să o înăbușească. Capii revoluțiunii fură frânți pe roată, dar împăratul luă dispoziții de ușurare a sarcinilor poporului românesc și se îngrijă și de răspândirea culturii în sânul lui.

După congresul dela Viena, 1815, urmă și în Ungaria și Transilvania reacțiunea înăbușitoare, de care se resimțiră și Ungurii iubitori de libertate, dar numai pentru ei. La 1848 ei se răsculară pentru a-și apăra libertatea națională, pe care o credeau amenințată de către împăratul din Viena, acesta totodată și rege al lor. Și acum înțelegeau libertatea lor condiționată de asuprairea Românilor, împotriva cărora porniseră de mai înainte o acțiune sălbatecă de maghiarizare.

La 3 Maiu 1848, Românii se adunară pe Câmpul libertății de lângă

Blaj, unde își stabilesc programul național cerând deplină libertate politică și culturală cu păstrarea credinței către împăratul din Viena. Ungurii răspund cu omorîrea Românilor nearmați și cu arderea satelor românești. Românii formează atunci legiuni și contribuie în mare măsură la înfrângerea revoluției ungurești. Răsplata a fost, că la 1867 împăratul Francisc Iosif, pe care îl ajutaseră în 1848, i-a dat pe mâna Ungurilor. Timpul dela 1867 până la 1918 a fost o continuă luptă cu arme legale BCP Online - Centru de Cercetare și Bibliotecă contra guvernelor ungurești din Budapesta, unde camerele votau mereu legi, cari să realizeze cât mai curând idealul Ungurilor, maghiarizarea Românilor. Sute de Români au gemut în temnițele ungurești, zeci și zeci de mii au fost plătite ca amenzi, mulți s'au expatriat în România liberă sau în America. După o statistică, necompletă însă, publicată în „Tribuna“ din Arad (1906 și 1908) s'au dat numai dela 6 Octomvrie 1897 până la 27 August în 414 procese pentru pretinsă agitație contra Ungurilor mai

ales prin presă pedepse de închisoare pentru 225 ani, 4 luni 25 zile și peste 138 mii de coroane amendă, fără a mai socoti sutele de mii de coroane cheltueli de judecată.

Intrarea României independente în războiul pentru liberarea fraților asuprași a fost, mulțumită și aliaților nostri, în sfârșit încununată de izbândă. Ardealul românesc a scăpat de stăpânirea străinilor, după ce și el și-a dat fiii săi ca să lupte, fie în Moldova, fie în Franța, fie în Italia, fie în Siberia contra dușmanului milenar și a aliaților lui.

De altminteri din toate capitolele acestei lucrări s'a văzut, că întreaga viață a poporului român a fost o serie nesfârșită de lupte.

Izbânda, la care am ajuns după jertfe atât de mari din partea *tuturor* Românilor și după un timp atât de îndelungat, îi va face pe Ardeleni să nu uite, că roadele biruinței se păstrează tot numai prin luptă, iar armele acesteia sunt în vreme de pace

munca culturală și economică, iar când dușmanul amenință la hotare, hotărîrea sfântă de-a se jertfi cum s'au jertfit și eroii veacurilor trecute și în număr atât de mare cei ai vremurilor de astăzi.

CUPRINSUL:

	Pag.
I. Nume. — Impărțire administrativă. — Producte	7
II. Populațiunea — — — — —	17
III. Locuința — — — — —	51
IV. Imbrăcămintea — — — — —	58
V. Nutremântul — — — — —	73
VI. Ocupațiunea — — — — —	81
VII. Invățământul — — — — —	102
VIII. Biserica — — — — —	115
IX. Lupta națională — — — — —	129

„Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român“.

Întemeiată la 1861 de marii metropoliți Andreiu Șaguna dela Sibiiu și Alexandru Sterca-Șuluțiu dela Blaj, de fruntașii neamului nostru de atunci: Timoteiu Cipariu, George Barițiu cavalier I. Pușcariu, baron Vasile Pop, Dr. I. Rațiu, Iacob Bologa ș. a. cu scopul de a înainta cultura poporului român prin tipărire de cărți bune și folositoare, a înființat și va înființa și susține biblioteci populare în fiecare comună, biblioteci regionale în fiecare centru de despărțământ și o bibliotecă mai mare centrală; a întemeiat și va întemeia și susține muzee regionale în centrele despărțămintelor, pe lângă un mare Muzeu Central; a ridicat și va ridica și susține case naționale în toate comunele românești; a aranjat și va aranja expoziții etnografice (de porturi, de jocuri naționale etc.), de agricultură, de grădinărit, pomărit, de copii, industriale, artistice ș. a.; a ținut și va ține conferințe și prelegeri populare; a acordat și va acorda premii și burse (stipendii); a înființat și va înființa bănci populare, cooperative ș. a.; a instruit și va instrui pe analfabeți (pe ceice nu știu ceti și scrie). «Asociațiunea» e împărțită în despărțăminte (cercuri), iar acestea în comune sau agenturi. 4 persoane pot face o agentură și cere prin directorul despărțământului o bibliotecă dela

Asociațiune, Sibiiu, str. Șaguna 6.

Abonați publicațiile „Asociațiunei“

„TRANSILVANIA“

Cea mai veche revistă românească din Ardeal

Apare lunar sub îngrijirea d-lor

Andrei Bârseanu și Ioan Georgescu

cu sprijinul celor mai de seamă scriitori români de pretutindeni. Publică: poezii, romane, teatru, istorie, știință pe înțelesul tuturor. :: studii, dări de seamă, notițe, cronici ș. a. ::

BCU Cluj / Centrala Bibliotecii Universitare Cluj

Costul abonamentului anual:
pentru membrii «Asociațiunei» . . . . . 50 Lei
pentru nemembrii . . . . . 70 Lei

Cea mai răspândită publicațiune populară

„BIBLIOTECA POPORALĂ :: A ASOCIAȚIUNEI“ ::

apare lunar și e îngrijită de secretarul literar al «Asociațiunei», dl Ioan Georgescu, cu sprijinul celor mai buni scriitori pentru popor.

Costul abonamentului anual:

pentru membrii «Asociațiunei» . . . . . 25 Lei
pentru nemembrii . . . . . 35 Lei